

РЕЦЕНЗИЯ

за докторската дисертация на Атанас Николов Атанасов
на тема “Философските глави от *Извор на знанието* в богословието на свети
Йоан Дамаскин”

за получаването на научната и образователна степен „доктор“
в професионално направление 2. 4. Религия и теология,
научна специалност Християнска догматика

от проф. д-р Ели Милчева Василева-Сярова,
член на Научното жури, определено със заповед на Ректора на Софийския
университет „Св. Климент Охридски“ № РД 38-61 от 25.01.2017 г.

Пред нас е дисертационен труд, който очевидно е резултат на продължително и задълбочено промисляне. Пътят, извървян от автора на този труд, е предопределен във висока степен от работата му върху превода на основното съчинение на св. Йоан Дамаскин. Преводът на първия том на “Извор на знанието” е високо оценен в професионалните среди и получава награда на Съюза на преводачите в областта на хуманитаристиката (2014 г.). Както личи, към осъществяването на труда си Атанас Атанасов е пристъпил като изследовател с вече до голяма степен оформена авторска позиция и стилистика. Прави впечатление и това, че в работата си той се придържа към предпоставени високи критерии и според мен това подтиква в оценката на труда да го съпоставяме по професионализъм с авторитетни текстове, които вече имат живот в публичното пространство.

Ат. Атанасов ни среща със св. Йоан Дамаскин като с познат и същевременно непознат средновековен мислител. Познат, доколкото “Точно изложение на православната вяра” е сред популярните за българския читател образци на християнска литература, но и непознат, защото “Философски глави” рядко са подлагани на щателен анализ не само у нас и обикновено остават някак встрани от вниманието на изследователите. Така че изследването на това философско въведение в основното съчинение на ранновизантийския мислител и на начина, по който той го интегрира в богословска система, представлява самó по себе си принос в медиевистиката.

Дисертацията е в обем 260 страници, структурирана е в увод, четири глави, заключение, приложение с обобщение на основните тези на Йоан Дамаскин и библиография.

В увода се посочват мотивите за избор и вижданията за актуалността на темата, формулират се предметът, целта и задачите на труда. Целта – да се изследва дали св. Йоан Дамаскин използва “унаследен, но съзнателно и всеобщо

прилаган християнски модифициран аристотелизъм за систематизацията и научното обосноваване на догматичните учения” - е поставена в контекста на различни оценки, давани в литературата относно ролята на философската системност за оформянето на богословието на Дамаскин. Разбира се, още тук възниква по-общият въпрос, резонен според мен, за това как “християнски модифициран аристотелизъм” е съотносим в перспектива с принципите именно на православното богословие. В диференцирането на задачите този аристотелизъм се конкретизира като философски метод, чието приложение към богословските въпроси ще бъде подложено на изследване. Ат. Атанасов си поставя и съвсем конкретна задача - да разграничи позицията си за Й. Дамаскин от откриваните в литературата две противоположни тези: според едната той е автор на оригинална метафизическа система, според другата – неоригинален автор, по-скоро компилатор.

По цялостния си замисъл и изпълнение дисертацията може да бъде отнесена към рубриката “християнска философия”. Да се определи по-точно същинският принос и мястото на Йоан Дамаскин в християнската мисловна традиция предполага да има и контекстуални съотнасяния с предшественици и последователи в тази традиция, ето защо е трудно задачите да бъдат постигнати без помощта на системно-богословски, а и на историко-философски подход. Ако методологическата позиция на самия Й. Дамаскин е обстойно прояснявана и аргументирана, то методологията на изследването е възможно да бъде по-еднозначно артикулирана.

Анализът на “Философски глави” в релация със съдържанието на “Точното изложение” поставя въпроса именно за метода, с помощта на който се подхожда към богословското съдържание, или иначе казано – въпроса за органа и канона. С други думи, очаква се да се отговори на въпроса доколко органонът е органичен за канона.

Изследването на Ат. Атанасов е съсредоточено-съзерцателно и това е едно от основните му достойнства. То се базира на перфектно познаване на изворната литература и следва стриктно последователните стъпки на логическата платформа на разглеждания автор – това е друго основно негово достойнство. При все че текстът на моменти като че ли сам “изпитва” необходимост от създаване на допълнителни контексти, от сравнителни анализи, които да подпомогнат проясняването на позициите на Й. Дамаскин. Аргументирана е тезата, че Дамаскин насочва и собственото си внимание, и вниманието на читателя, към необходимост от интелектуално съзерцание, което има подготвителен характер за мистичното съзерцание – съзерцанието на Троица. Предмет на изследване е “Философски глави”, но възсъздаването на цялостния замисъл на Ат. Атанасов – да се разкрие значението на философската

пролегомена за изложението на богословските принципи - предполага рефлексия и върху тези принципи, ето защо е обосновано решението да се представят и интерпретират и основни моменти от съдържанието на богословската система у Дамаскин. Историческото въведение в “Извора” също намира свое обосновано място в структурата на дисертацията.

Първата глава е посветена на културно-историческата ситуация, в която твори Йоан Дамаскин, и очертава перспективата, в която той може да бъде идентифициран като автор. Тук особено значение за осъществяването на целта на изследването има рамкирането на школната философска традиция и на специфичното присъствие на Дамаскин във византийското богословие и византийската философия. Още тук е очертана една от централните теми на дисертацията – за отношението между философия и богословие и произтичащите оттук възможности за систематизиране на богословието. Обсъжда се и темата за релацията философия-религия, концептуално и стилистично поставена по хегелиански образец; разбира се, тази тема би могла да се интерпретира и в други парадигми. Ат. Атанасов постулира принципното намерение на Дамаскин за догматичен синтез, на което намерение е подчинено както обръщането към необходимия философски инструментариум, така и историческото въвеждане, за да могат еретизмите да бъдат основателно различени от ортодоксалните принципи.

По същество реконструктивното промисляне на “Философски глави” започва във втора глава чрез “критическите пояснения” към съчинението, където се обсъждат базови онтологични понятия и такива, които имат вече установеност в богословската лексика – с особена важност тук са понятията лице, ипостас, въипостасно. Очевидна става необходимостта тези два типа понятия да бъдат възведени към синтез, към вътрешно кохерентно единство и така с помощта на Аристотеловата логика да се тръгне по път, който в последна сметка ще доведе - ще си позволя този коментар - до това да се преодолее онтологичния модел, пряко съотнесен с тази логика. Ще отбележа явния и резултатен стремеж на Ат. Атанасов да постигне пределна точност и прецизност при фиксирането на терминологичните значения. По също такъв прецизен начин той преминава и към реконструкцията на диалектическите методи, прилагани от Дамаскин. Методите са диференцирани в три рубрики, представящи три последователни стъпки към възсъздаване на системно единство: дефиниции и дистинкции; доказателства; схеми в качеството им на средства за систематизиране. Тук ще си позволя да посоча, че дисертантът демонстрира респектираща логическа култура, анализът на логическите аспекти на проблематиката е една от най-силните страни на неговия труд.

Доколкото се търси отношението между органон и канон, разбираеми са опитите на Ат. Атанасов да разисква релацията философия-богословие в различни контексти. Терминът “теология” се очертава с различно нюансирани значения – както като привичното обозначаване в схоластичната традиция, така и - най-често - като тъждествен на имащия гражданственост у нас термин “богословие”, а също и като обозначение на първата част на теоретичната философия у Аристотел (при което гравитира към значението на термина “метафизика”). Тези нюанси следва да бъдат отчетени и в съдържателната интерпретация на отношението между богословие и философия.

Следва също така да се отчита и характерът на философските възгледи, които встъпват в това отношение. Със сигурност не е случайно, че аристотелизмът прониква не само формално, но и съдържателно западната схоластична мисъл, а схоластизиращите тенденции в православното мислене се изчерпват рано. Според Лев Карсавин например тъкмо аристотелизмът не допринася за творческо философско-богословско мислене у Дамаскин, докато възгледите на кападокийските отци са възприемчиви към платонистки и неоплатонистки философеми. Така и изводът за философията като “служиня” на богословието става разбираем според мен изключително в тази светлина. Самото съдържание на понятието “диалектика” у Аристотел остава далеч от значението му в платонизма и позволява редукция до формален метод. Мисълта ми е, че е трудно да се даде някакъв еднозначен отговор на въпроса за отношението между философия и богословие изобщо - извън уговорени концептуални условия и мисловни традиции.

Дисертантът подчертава, че у Дамаскин по-скоро става въпрос за търсен инструментариум за систематизиране на богословските възгледи с оглед на тяхно по-ясно логически и доказателствено изложение, отбелязано е решаващото влияние върху Дамаскин на въведението на Порфирий към Аристотеловите “Категории”. Благодарение на опората върху възгледите на предшестващите гръцки отци св. Йоан избягва и интелектуализирането на възгледа за Бога (т. нар. “философски Бог”), логично произтичащо от аристотелизма. Пак поради тази причина Дамаскин намира изход, както е показано в дисертацията, от категориалния “импас” в тълкуването на “същност” и “ипостас”. Все пак ми се струва, че си заслужава тази тема да бъде разисквана повече именно в полемичен “ключ” с оглед на по-ясното удостоверяване на специфичното място в християнската мисловност на Дамаскин, вдъхновил Петър Ломбардски за създаването на “Сентенции”, а така – и авторите на мащабните теологични суми в западната схоластика. Вероятно би било интересно да се видят по-конкретно и сходства и различия на Философски глави и с аналогичната “Диалектика” на Алкуин например.

Интерпретацията на системата на богословието на св. Йоан Ат. Атанасов започва с отъждествяване на критерия за логичност и доказателственост с критерий за научност на богословието. Тук вниманието е съсредоточено върху това да се покаже как “работи” логическият инструментариум привездането на положенията на Символа на вярата в богословска система. Изложението следва привнесената в съчинението на Дамаскин структура: теология, ктисиология, сотириология и есхатология с техните подразделения. Ще обърна специално внимание на коментираният доказателство “от разума” за съществуването на Бога, аргументите за единността, атрибутите на Бога и т. н., предимно чрез схоластиката дали живот на форми на доказателства и учения за атрибутите на Бога и в съвременната философия на религията. Ще посоча като особено убедително постижение на автора и интерпретирането на христологичната тема.

Библиографията включва 236 заглавия на оригинални и интерпретативни източници – сред последните преобладават немскоезични произведения. Дисертантът е извършил определен подбор на литературата, на какъвто според мен има право, особено ако се има предвид обстоятелството, че насочеността е конкретно към Философски глави, а не изобщо към творчеството на Дамаскин. Приносите си Ат. Атанасов е формулирал в четири пункта, като в третия и четвъртия се проектират по-скоро конкретни приложения на дисертационния труд. Първият и вторият, в които е центрирана самооценката на дисертанта, са представени доста съдържано, трудът му наистина е уникален, при това не само у нас, и по предмета на изследване, и по сериозността и вдълбочеността, с която се подхожда към този предмет.

Работата не е лека за четене, но съм склонна да приема, че тя по принцип е предназначена за професионални читатели и авторът не е имал предвид да я “адаптира” към широка читателска публика. Склонна съм също така да разбера обстоятелството, че зад стила стои определен авторов характер, затова е трудно да се дават съвети. Във всеки случай допускам, че и стилистично добавянето на полемични нюанси би направило изложението вътрешно по-динамично. Струва ми се и че дългите цитати на гръцки език едва ли са необходими, особено ако, както е посочено в приносите, текстът бъде предложен като допълнение към двуезичния превод на “Извор на знанието”.

Преди издаването на труда вероятно би било полезно редактиране на някои изрази с оглед на по-ясното им възприемане. Препоръчителен е според мен и коректорски прочит. Думата “мохамеданство” е терминологично некоректна.

Авторефератът е написан лаконично, дори малко схематично, при това отразява адекватно структурата и съдържанието на дисертационния труд.

Представени са три публикации по темата на дисертацията.

В заключение, като имам предвид безспорните достойнства на предложението за защита дисертационния труд, убедено и категорично препоръчвам на уважаемите членове на Научното жури да гласуват положително за присъждането на Атанас Николов Атанасов на образователната и научна “доктор” по богословие.

13. 04. 2017
гр. София

Рецензент:
(проф. д-р Ели Василева-Сярова)